

УДК 94: 37(091)(477) «1944/1953»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.24.05>

МОЛОДІЖНІ НАЦІОНАЛІСТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ НА ВОЛИНІ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД 1944–1953 РР. У РАДЯНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Старжець Володимир,
кандидат історичних наук,
учитель історії

Обарівський ліцей Городоцької сільської ради Рівненського району Рівненської області

У статті аналізуються методологічні засади радянської та української історіографії щодо діяльності націоналістичних молодіжних організацій на Волині у 1944–1953 роках. Метою статті є визначення особливостей участі місцевого юнацтва в антирадянській діяльності на основі здобутків радянської та української історіографії. Дослідження, що порівнюються, демонструють роль молодіжного руху та освіти в ідеологічному протистоянні радянської влади та українського націоналістичного підпілля.

Ключовим елементом радянської історичної науки було висвітлення переваг соціалістичного способу життя та його прославлення серед юнацтва через систему освіти. Про факти інтелектуального опору більшовицькій владі школярів та студентів на теренах Волині зовсім не згадувалось. Праці радянських істориків мали вигляд пропагандистських видань, були ідеологізованими та упередженими.

З проголошенням незалежності в дослідженнях, позбавлених державної цензури, детально аналізуються економічні, політичні, соціальні та культурні процеси, що мали місце в Україні у 1944–1953 роках. Затребуваними в суспільстві виявились регіональні дослідження, в яких за допомогою широкої джерельної бази висвітлювались різні аспекти соціально-політичного та духовного життя Волинського регіону.

Обґрунтовано, що проблема дослідження місця та ролі молоді в протидіючих планах українського підпілля та радянської влади на теренах західноукраїнського регіону оформилася ще за радянських часів, базуючись на партійно-класовому підході. За часів же української незалежності більш актуалізувалося всебічне та детальне вивчення різних аспектів визвольної боротьби, в тому числі більш ґрунтовне дослідження молодіжного руху опору в його регіональних особливостях, зокрема на Волині.

Ключові слова: *освіта, молодіжні організації, пропаганда, радянська влада, ОУН, Волинь, післявоєнний період.*

Starzhets Volodymyr. Youth nationalist organizations in Volyn in the post war period 1944–1953 years in Soviet and Ukrainian historiography

The article analyzes the methodological principles of Soviet and Ukrainian historiography on the activities of nationalist youth organizations in Volyn in 1944–1953 years. The aim of the article is to determine the peculiarities of the participation of local youth in anti-Soviet activities on the basis of the achievements of Soviet and Ukrainian historiography. The compared studies demonstrate the role of the youth movement and education in the ideological confrontation between the Soviet government and the Ukrainian nationalist clandestine.

A key element of Soviet historical science was to highlight the benefits of the socialist way of life and its glorification among the youth through the education system. The facts of intellectual resistance to the Bolshevik government of schoolchildren and students in Volyn were not mentioned at all. The works of Soviet historians took the form of propaganda publications, were ideological and biased.

With the proclamation of independence, the studies deprived of state censorship analyze in detail the economic, political, social and cultural processes that took place in Ukraine in 1944–1953 years. Regional studies in which various aspects of the socio-political and spiritual life of Volyn were covered on a wide source base proved to be in demand in the society.

It is substantiated that the problem of studying the place and role of youth in the opposing plans of the Ukrainian clandestine and the Soviet authorities in the western Ukrainian region took shape in Soviet times, based on the party-class approach. During the times of Ukrainian independence, the issue of comprehensive and detailed study of various aspects of the liberation struggle became more relevant, including a more thorough study of the youth resistance movement in its regional features, in particular in Volyn.

Key words: *education, youth organizations, propaganda, Soviet power, the OUN, the Volyn, post war period.*

В умовах розбудови Української держави, будівництва демократичного суспільства, ускладненого війною на сході країни, актуальним залишається вивчення різних аспектів національно-визвольної боротьби українців у минулому. Значний науковий та суспільний інтерес викликають дослідження участі широких верств населення в русі опору сталінському тоталітарному режиму в 1944–1953 рр.

Особливо важливим у цьому плані є вивчення настроїв молоді, їхнього ставлення до комуністичної ідеології та проявів опору системі в навчальних закладах різних регіонів України, зокрема на Волині.

На сучасному етапі вітчизняна історична наука має змогу досліджувати раніше заборонені сторінки економічного, політичного та соціально-культурного життя нашого народу. Завдяки правовій базі щодо засудження комуністичного та нацистського тоталітарних режимів в Україні та процесам декомунізації науковці отримали доступ до раніше засекречених документів. Разом із тим новітній дослідник має змогу застосовувати різні методики і наукові підходи та напрацювання зарубіжних вчених.

Історіографію діяльності підпільних молодіжних організацій на Волині для кращого її опрацювання та систематизації результатів варто поділяти на дві класичні групи: радянську та українську (вітчизняну).

До першої групи належать праці, написані представниками радянської історичної школи, об'єктом зацікавлення яких була державна політика у сфері освіти, науки та культури. Насамперед нас цікавлять дослідження, що стосувалися західноукраїнського регіону. Для цих праць характерною ознакою є яскраво виражена антинаціоналістична позиція авторів, які подавали діяльність ОУН та УПА як витвір іноземних держав та їхніх спецслужб, дискредитуючи мету і цілі цього руху. Представників українського підпілля та всіх, хто допомагав повстанцям чи був запідозрений у такій допомозі, в тому числі й молодь, іменували не інакше як «зрадники» та «бандити».

Варто зауважити, що історики та публіцисти тієї доби не наголошували на участі студентської та учнівської молоді в молодіжних організаціях, навпаки, такі факти всіляко замовчувались. Адже це йшло в розріз з офіційною риторикою влади про те, що молодь повністю підтримує комуністичну ідеологію.

Серед узагальнюючих праць із проблематики освітніх перетворень західноукраїнського регіону варто виділити восьмитомну «Історію Української РСР». У восьмому томі «Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–1970-ті рр.)» [1] частину розділу присвячено культурному будівництву в регіоні у перші повоєнні роки, де зазначалося, що протистояння з ОУН заважало повноцінному відновленню навчальних закладів.

Повністю ідеологізованою виглядає колективна робота «Розквіт народної освіти в західних областях України» [2]. Видання з'явилося до сорокаріччя приєднання західноукраїнських земель до УРСР. Дослідники писали лише про досягнення та переваги радянської системи освіти, особливо акцентуючи на запровадженні загальної освіти серед молоді. У праці «Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною» [3] за редакцією Ю. Сливки питанню українського національного руху та боротьби з ним влади відведено кілька розділів. Автори зазначали про інтенсивну діяльність загонів УПА на території Волинської та Рівненської областей та підтримку їх населенням, яку, втім, пояснювали залякуванням та силовими діями зі сторони повстанців.

Колективні видання підкріплювались індивідуальними дослідженнями. Зокрема, в монографії історика М. Грищенка «Народна освіта в західних областях Української РСР» [4] підкреслювалось, що позитивні зрушення у Волинському регіоні, як в інших областях Західної України, стали можливими лише завдяки радянській владі: «Радянська влада врятувала трудящих західних областей від голоду, безробіття, вимирання, темряви і неуттва й забезпечила в небачено короткий строк піднесення всіх галузей народного господарства, освіти й культури» [4, с. 63]. Дослідник окремо зупинився на протистоянні більшовиків та ОУН в освітній сфері на теренах Західної України.

Державну політику у сфері освіти висвітлив О. Зубань у книзі «Боротьба Комуністичної партії України за розвиток народної освіти (1945–1952 рр.)» [5]. Назва праці говорить сама за себе – всі процеси, які відбувались в УРСР, ініціювались компартією та були їй підконтрольні. Головна увага автора акцентована саме на боротьбі партії за вплив на освітній процес та його учасників. Цим самим визнавалось, що питання встановлення ідеологічного контролю над молоддю займало одне з центральних місць у політиці більшовиків. Особливістю цієї праці є те, що О. Зубань здійснив спробу аналізу та узагальнення історичних досліджень своїх попередників.

Цілком у дусі епохи була видана книга К. Дмитрука під гучною назвою «Безбатченки: Документально-публіцистичний нарис» [6], написана в тому ж ідеологічно правильному руслі, що й інші дослідження радянського періоду. У праці наголошується на антинародній діяльності ОУН під керівництвом закордонних спецслужб. Побіжно згадано про участь молоді в підпільних націоналістичних організаціях, причинами цього називались юний вік, «задурманення» націоналізмом та відсталість в ідейному плані.

Таким чином, ключовим елементом радянської історичної науки було висвітлення переваг соціалістичного способу життя та його прославлення в молодіжному середовищі через систему освіти. Про

факти інтелектуального та організованого опору радянській владі школярів та студентів зовсім не згадувалось. Праці радянських істориків мали вигляд пропагандистських видань, були ідеологізованими та упередженими, майже не містили посилань на архівні джерела, які були їм не доступні.

Критичний аналіз процесів повоєнної радянзації, в тому числі запровадження радянської ідеологічної та освітньої системи на західноукраїнських землях, став предметом досліджень українських істориків лише з 90-х років XX століття. Саме в цей час були зроблені помітні кроки в розширенні джерельної бази вивчення післявоєнної історії України, зокрема питань освіти та молодіжного середовища як соціальної категорії. З'явилися роботи, які з'ясували суть тоталітаризму як соціально-політичного феномена, його вплив на всі сфери життя. З проголошенням незалежності в дослідженнях, позбавлених державної цензури, детально аналізуються економічні, політичні, соціальні та культурні процеси, що мали місце в Україні у 1944–1953 роках. Частина сучасних українських дослідників національно-визвольної боротьби не оминула увагою питання молодіжного руху.

Затребуваними в суспільстві виявились регіональні дослідження, в яких за допомогою широкої джерельної бази висвітлювались різні аспекти соціально-політичного та духовного життя західноукраїнського регіону, в тому числі Волині. Тематика молодіжного руху опору у вітчизняній історіографії досліджувалася здебільшого в контексті аналізу повоєнної історії України, зокрема збройної та ідеологічної боротьби повстанців із радянським тоталітарним режимом. Ці питання порушували у своїх працях С. Сворака [7], В. Баран [8], О. Стасюк [9], І. Патриляк [10], Б. Ярош [11], Г. Стародубець [12], Р. Ковалюк [13] та інші.

Однак донині мало комплексних досліджень, в яких було би ґрунтовно проаналізовано боротьбу між радянськими і повстанськими структурами за освітній простір на західноукраїнських землях та охарактеризовано опір учнівської та студентської молоді радянській владі, є суперечності в цифрах, оцінках. Зокрема, відсутні глибокі дослідження молодіжного руху в різних історико-географічних регіонах, таких як Волинь, Галичина, Закарпаття, які, безумовно, мали свою специфіку.

Серед праць, що безпосередньо стосуються юних учасників визвольної боротьби, варто виокремити дослідження В. Кульчицького «Виховна робота з молоддю в період визвольних змагань» [14], яке присвячене вихованню української молоді у 1920–1950 рр., в якому автор вказував на її активну участь в ОУН. Чимало згадок про діяльність Юнацтва ОУН міститься в книзі В. Ковальчука про діяльність ОУН та УПА на Волині й Поліссі в 1941–1944 рр. [15]. Дослідник провів ґрунтовну евристику у фондах центральних і регіональних архівів України, виявивши чимало невідомих документів із зазначеної тематики, упорядкував перелік виявлених та використаних у дослідженні матеріалів, проаналізував їх за видами та походженням.

Одним із перших, хто комплексно дослідив розвиток шкільництва на теренах західних областей УРСР у повоєнний період, був С. Сворака, який у своїй праці «Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.)» [16] висвітлює ключові елементи державної політики в галузі народної освіти. Дослідник на архівних матеріалах продемонстрував розширення мережі освітніх установ, розкрив деякі елементи більшовицько-націоналістичного протистояння в молодіжному середовищі. Як негативне явище автор виокремив політику русифікації освіти, ідеологізацію навчально-виховного процесу, державний пресинг на інтелігенцію та молодь.

У монографії Г. Стародубець під назвою «Генеза українського повстанського запілля» [17] проаналізовано розвиток підпілля у 1943–1946 роках. Науковець зосередила основну увагу не на збройній боротьбі, а на функціонуванні різних референтур підпілля ОУН, морально-психологічному кліматі в середовищі повстанців та окреслила ідеологічну сторону протистояння. Надзвичайно цінний матеріал щодо освітньої та молодіжної політики руху міститься в розділі, який стосується політико-пропагандистської роботи ОУН.

Фундаментальним дослідженням специфіки діяльності молодіжних підпільних структур є монографія О. Іщука «Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)» [18]. У праці на широкій джерельній базі, основу якої становили фонди ГДА СБУ детально розглядаються методи та основні форми діяльності молодіжних підпільних структур. На конкретних прикладах та статистичних даних висвітлено процес боротьби радянських спецорганів (НКДБ-МДБ) із таємними націоналістичними студентськими та учнівськими організаціями. Значна увага дослідника зосереджена на викритті та ліквідації більшовицькими каральними структурами на території Волині величезної кількості молодіжних націоналістичних організацій та груп. Зокрема, за свідченнями автора, в західних областях лише впродовж 1948 р. та першої половини 1949 р. МДБ УРСР було ліквідовано 561 молодіжну організацію та націоналістичну групу. За цей же час було заарештовано 6 405 учасників організацій віком до 25 років [18, с. 102]. Значну частину арештованих становила молодь із Рівненської, Волинської, Львівської та Тернопільської областей.

Варто зазначити, що з кожним роком збільшується кількість вузькоспеціалізованих наукових досліджень про діяльність українського визвольного руху та участь у ньому молоді в різних регіонах України, підготовкою яких займаються місцеві історики та краєзнавці. Для кращого розуміння специфіки таких досліджень варто детально розглянути наукові доробки І. Сушик та Р. Давидюк, які безпосередньо стосуються Волинського регіону.

Об'єктом наукових зацікавлень І. Сушик є становище інтелігенції, учнівської і студентської молоді, загальний розвиток радянської освітньої системи на Волині в повоєнний період. Серед численних публікацій із заявленої проблематики варто виокремити наукову статтю під назвою «Становлення системи освіти на Волині у 40–50-ті роки ХХ ст.» [19], де автор у ретроспективі показала функціонування освітньої системи від кінця 1930-х до середини 1950-х рр. Окремо дослідниця зупинилася на ідеологічному тиску влади щодо шкільних вчителів, які мали стати опорою більшовиків на місцях та виховувати підростаюче покоління в дусі беззавітної любові до партії та уряду.

У дослідженні Р. Давидюк «Рівненська українська націоналістична молодіжна організація у післявоєнний період» [20], що було опубліковане в першому томі серії «Реабілітовані історією. Рівненська область», на основі кримінально-слідчих справ з архіву СБУ м. Рівного показано основні елементи антирадянської діяльності місцевих школярів. Зокрема, основними формами роботи місцевих молодіжних підпільних груп були збирання медикаментів, зброї, проведення агітації, поширення листівок, випуск журналів [20, с. 473]. Відомо, що юні підпільники підтримували зв'язки з націоналістичними молодіжними організаціями Рівненського, Гощанського та інших районів Рівненської області. Водночас «Юнаки» підтримували контакти з УПА, завдяки їхнім старанням упівцям передавались медикаменти та зброя.

Таким чином, від часу проголошення Україною незалежності і донині вітчизняні історики здійснили серйозний поступ у дослідженні національно-визвольної боротьби українців у повоєнний період. Професійний інтерес у науковців викликають різні аспекти такої боротьби: від збройної до ідеологічно-пропагандистської. Дедалі більше з'являється наукових розвідок про місце і роль молоді в протистоянні ОУН та радянської влади. При цьому досить серйозне оформлення здобув регіональний фактор та широке залучення дослідниками маловідомих документів та фактів.

До 1991 р. найбільші здобутки у вивченні діяльності ОУН були досягнуті вченими української діаспори. Їхні праці були написані перш за все з метою увіковічення боротьби ОУН та УПА за українську державність. Важлива інформація про визвольний рух міститься у книзі М. Лебеда «УПА (Українська Повстанська Армія). Її генеза, ріст, дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу» [21]. Автор з 1941 по 1943 р. був урядуючим провідником ОУН в Україні, а згодом – керівником Закордонного Представництва УГВР. Він добре знав про форми та методи діяльності ОУН, у тому числі і серед молоді, і тому у своїй праці виклав не лише власні спостереження, але й використав чимало оригінальних документів підпілля.

Згадки про участь молоді в ОУН також містяться у книзі П. Мірчука [22]. Хоча основну увагу в них дослідник присвятив висвітленню діяльності УПА, він зумів відшукати, дослідити та опублікувати чимало документів ОУН, зокрема звітів, в яких є дані про діяльність збройного підпілля у 1942–1952 рр. До відкриття українських архівів у 1990-х рр. ця книга містила чи не найбільше фактичного матеріалу про визвольний рух. Чимало інформації про діяльність ОУН і УПА зібрано в праці Л. Шанковського [23], де йдеться і про участь молоді в підпіллі. Автор одним із перших зумів систематизувати інформацію про організаційну побудову роботи підпілля.

Проблемою праць, виданих українською діаспорою, є їх порівняно невелика джерельна база, оскільки основна маса документів про визвольний рух залишилася в радянських архівах. Також помітне суб'єктивне бажання окремих авторів подати діяльність ОУН лише в позитивному світлі, практично не помічаючи її недоліків.

Підсумовуючи викладений матеріал, можна зазначити, що проблема дослідження місця та ролі молоді в протиборчих планах українського підпілля та радянської влади на теренах західноукраїнського регіону оформилася ще за радянських часів, базуючись на партійно-класовому підході. За часів же української незалежності більше актуалізувалося всебічне та детальне вивчення різних аспектів визвольної боротьби, в тому числі більш ґрунтовне дослідження молодіжного руху опору в його регіональних особливостях, зокрема на Волині. Адже саме залучення молоді до лав націоналістичного підпілля було одним із ключових завдань визвольного руху.

Таким чином, тематика ідеологічного протистояння між українським визвольним рухом та радянською владою доволі апробована в сучасній історичній науці, але разом із тим спостерігається дефіцит праць регіонального характеру, в яких би за допомогою широкої джерельної бази висвітлювалася б участь молоді в різних видах спротиву радянській тоталітарній системі.

Література:

1. Історія Української РСР: Т. 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-і роки). Кн. 1. Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945–50-ті роки) / гол. ред. Ю. Кондуфор, Київ : Наукова думка, 1979. 390 с.
2. Розквіт народної освіти в західних областях України / ред. Б. Тимохіна. Київ : Радянська школа, 1979. 192 с.
3. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / гол. ред. Ю. Сливка. Київ : Наукова думка, 1989. 488 с.
4. Грищенко М. Народна освіта в західних областях Української РСР. Київ : Радянська школа, 1960. 158 с.
5. Зубань О. Боротьба комуністичної партії України за розвиток народної освіти та підготовку кадрів для народного господарства (1945–1952). Львів : Видавництво Львівського університету, 1967. 232 с.
6. Дмитрук К. Безбатченки: Документально-публіцистичний нарис. Київ : «Дніпро», 1980. 318 с.
7. Сворац С. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.). Київ : Правда Ярославичів, 1998. 239 с.
8. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
9. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.). Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2006. 384 с.
10. Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. Львів : Часопис, 2012. 592 с.
11. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ століття: (Історико-політологічний аспект). Луцьк : Надстир'я, 1995. 171 с.
12. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 462 с.
13. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях ХІХ–ХХ ст. Львів : Інститут українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. 420 с.
14. Кульчицький В. Виховна робота з молоддю в період визвольних змагань: (на матеріалах західного регіону України, 20–50 рр. ХХ ст.). Тернопіль : [б. в.], 2001. 124 с.
15. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) та запілля УПА на Волині й південному Поліссі в 1941–1944 рр. Львів-Торонто : Літопис УПА, 2006. 512 с.
16. Сворац С. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.). Київ : Правда Ярославичів, 1998. 239 с.
17. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 462 с.
18. Ішук О. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.). Львів-Торонто : Літопис УПА, 2011. 944 с.
19. Сушик І. Становлення системи освіти на Волині у 40–50-ті роки ХХ ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2009. Випуск 17. С. 92–96.
20. Давидюк Р. Рівненська українська націоналістична молодіжна організація у післявоєнний період. *Реабілітовані історією. Рівненська область. Кн. 1.* / упоряд. А. Жив'юк, Р. Давидюк та ін. Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. С. 468–484.
21. Лебедь М. УПА (Українська Повстанська Армія). Її генеза, ріст, дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1: Німецька окупація України. Дрогобич : Відродження, 1993. 208 с.
22. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952: Документи і матеріали. Львів : «Просвіта», 1991. 448 с.
23. Шанковський Л. Українська Повстанча Армія. *Історія українського війська (1917–1995)* / упор. Я. Дашкевич, Львів : Світ, 1996. С. 482–695.